

<https://doi.org/10.36818/2071-4653-2020-6-14>

УДК 338.48:330.341.1:[338.124.4:61]

JEL L83, O31

Н. Й. Шуптар-Пориваєва

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки природокористування Одеського державного екологічного університету, м. Одеса

e-mail: Shuptar.n@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3260-2714>

О. Р. Губанова

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки природокористування Одеського державного екологічного університету, м. Одеса

e-mail: askoldov@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8535-1701>

М. О. Попова

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки природокористування Одеського державного екологічного університету, м. Одеса

e-mail: popova_mari@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6836-3690>

О. С. Андрущенко

старший викладач кафедри економіки природокористування Одеського державного екологічного університету, м. Одеса

e-mail: olesya999@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3005-5198>

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ КОРОНАВІРУСНОЇ КРИЗИ

Надано загальне уявлення про перспективи інноваційного розвитку туристичної галузі України в умовах кризи, спричиненої пандемією коронавірусної інфекції. Визначено вплив на стан туристичної галузі нової глобальної загрози – епідемії COVID-19 – в Україні та світі. Акцентовано увагу на необхідності стимулювання інноваційних процесів у туристичній діяльності, що надалі сприятиме розширенню перспективних можливостей для України щодо виведення цієї галузі економіки на якісно новий рівень. Проаналізовано державну інноваційну політику України в галузі туризму та перспективи її розвитку. Досліджено питання загальної класифікації інновацій у галузі туризму та визначено їх три основні групи: продуктивної, технологічної та управлінської. Наведено приклади вдалих інноваційних рішень для відродження туристичної діяльності в умовах коронавірусних обмежень. Доведено, що діджиталізація всіх видів туристичного сервісу в усьому світі загалом та в Україні зокрема відповідає сучасним умовам існування туристичного ринку та відкриває широкі перспективи на майбутнє.

Ключові слова: інновації, туризм, пандемія, туристична галузь, криза.

Shuptar-Poryvayeva N., Hubanova O., Popova M., Andrushchenko O. PROSPECTS FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN TOURIST INDUSTRY IN THE CORONA CRISIS

The general idea of prospects for innovative development of the Ukrainian tourist industry in the crisis caused by the pandemic coronavirus infection is given. The influence of a new global threat - the COVID-19 epidemic - on the tourism industry in Ukraine and the world is determined. Emphasis is placed on the need to stimulate innovation processes in the travel industry, which in the future will contribute to the expansion of promising opportunities for Ukraine to bring this economy sector to a qualitatively new level. The Ukrainian public innovation policy in tourism and prospects of its development are analyzed. The issue of general innovations classification in tourism is investigated and their three main groups are defined: product-related, technological, and managerial. Examples of successful innovative solutions for the revival of tourism in the conditions of coronavirus restrictions are given. Phototourism is presented as an example of product innovations, which focuses on the implementation of the environmentally responsible tourism concept for the low level of impact on the environment. Other examples of product innovations that attract the attention of travel services consumers in the context of coronavirus restrictions are the practices of staycation (short trips for short distances, which allow for a brief change of scenery and relaxation) and workation (combining work with vacation). Examples of technological innovations that have resulted from the development of scientific and technological progress are electronic tourism (ETravel), virtual tourism, tourist information systems, and others. The program "Tourist Cashback" and the introduction of passports of immunity and security certificates are described as an example of managerial innovations aimed at supporting domestic and regional tourism. The paper

proves that the digitalization of all types of tourist services around the world in general and in Ukraine, in particular, meets the current conditions for the existence of the tourist market and opens wide prospects for the future.

Keywords: *innovations, tourism, pandemic, tourist industry, crisis.*

Постановка проблеми. Інноваційний шлях розвитку економіки, який характеризується значним прискоренням темпів науково-технічного прогресу, сьогодні є пріоритетним вектором піднесення для багатьох країн світу. Стимулювання інноваційних процесів у туристичній сфері для України, яка володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом, може стати важливим чинником подальшого підйому цієї галузі, з огляду на тенденцію, що намітилася останніми роками: порівняно з 2017 р. у рейтингу найбезпечніших для туристів країн наша країна піднялася на 20 позицій, зайнявши 107 місце серед 140 країн, а в рейтингу туристичної привабливості – на 10 позицій, опинившись на 78 місці [1].

За умови проведення ефективної державної інноваційної політики вітчизняна туристична індустрія мала стати точкою зростання ВВП, потужним джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, каталізатором стрімкого розвитку ринку праці, покращення якості життя. Проте внаслідок глобальної пандемії COVID-19 сфера туризму зазнала одного з найбільших ударів з усіх галузей економіки України. Через це особливої актуальності для країни набуває визначення ефективних підходів щодо формування інноваційної моделі розвитку туризму в сучасних умовах.

Аналіз останніх наукових досліджень. Вагомий внесок у дослідження інноваційної діяльності в туристичній сфері зробили такі закордонні науковці: А. Hjalager, К. Weiermaier, W. J. Abernathy, А. Bilgihan, Т. Gajdosik. Дослідження інновацій у туризмі представлені і в роботах вітчизняних учених – А. Мазаракі, О. Чирви, І. Антоненко, О. Давидової, О. Романенко, О. Кальченко, П. Романів, А. Кравченко, Г. Михайліченко та ін. Проте сьогодні важко знайти цілісне дослідження інноваційної парадигми розвитку туристичної галузі, яке б дозволило визначити дієві засоби відновлення туристичної діяльності в умовах коронавірусної кризи.

Метою статті є формування загального уявлення про перспективи інноваційного розвитку туристичної галузі України в умовах кризи, спричиненої пандемією коронавірусної інфекції.

Основні результати дослідження. Важливою рисою сучасного етапу розвитку економіки є посилення ролі інновацій як основи економічного зростання держави. Особливо гостро постає питання активізації інноваційних процесів у період кризових ситуацій, адже, на думку експертів, криза стимулює інновації, задає більш жорсткі умови існування та дозволяє інноваціям стати основним фактором розвитку, засобом подолання скрути.

Історія знає безліч прикладів фінансових криз у різних країнах. Проте, як вважають аналітики Міжнародного валютного фонду, пандемія

коронавірусної інфекції, яка охопила світ в 2020 р., призведе до найбільшої економічної рецесії з часів Великої депресії через невизначеність відносно тривалості та глибини кризи [2].

Безумовно, внаслідок зниження ділової активності постраждали практично всі сектори економіки, проте найбільш руйнівний ефект як в Україні, так і у всьому світі, пандемія спричинила у сфері туризму. Закриття кордонів, уведення суворих обмежень щодо перебування в готелях, ресторанах, музеях, заборона проведення фестивалів, концертів, різних масових заходів, що зазвичай приваблюють туристів, та падіння загальної платоспроможності населення – основні причини майже повного припинення діяльності туристичних, курортно-рекреаційних та оздоровчих об'єктів.

Міжнародна організація туризму оцінює можливе падіння галузі в 60-80%. У реальних цифрах ці втрати сягають від 950 млрд до 1,24 трлн дол. США. Утім, деякі експерти називають суму, яка перевищує 2 трлн дол. США.

Згідно з даними Міжнародної організації праці, торік у сфері туризму у світі було задіяно 330 млн співробітників (10,3% глобального рівня зайнятості). Серед них 144 млн осіб – персонал курортів, готелів і ресторанів. Приблизно 30% зайнятих у цій індустрії працюють у малих підприємствах зі штатом до десяти людей. Майже 51 млн таких малих компаній пандемія загрожує розоренням і банкрутством [3].

За даними Міністерства культури та інформаційної політики України, сукупні втрати сфери культури, туризму та креативної індустрії в країні з початку березня становили майже 2% ВВП (понад 83 млрд грн) [4]. Проте, попри наявність офіційних даних (табл. 1), точно визначити втрати українського туризму від пандемії експерти не можуть. За оцінками фахівців, туризм в Україні здебільшого працює у тіні, тому офіційно внесок галузі у ВВП України становить від 1,5 до 3%, а неофіційно – до 7% [5].

Утім, як стверджував В. Черчилль у своїй книзі «Світова криза. 1918-1925», будь-яка криза – це нові можливості [7]. Отже, ситуацію що склалася в світовій туристичній індустрії, слід розглядати не лише як проблему, але також як можливість для України щодо виведення цієї сфери вітчизняної економіки на якісно новий рівень.

Нині Україна знаходиться на етапі формування власної політики інноваційного розвитку та має статус інноватора, що формується. Проте, оскільки інноваційний потенціал – це здатність системи до змін, покращення та прогресу, наявність достатньо вагомого інноваційного потенціалу в майбутньому надає шанс на розширення перспективних можливостей економічного зростання.

Перелік галузей, що постраждали від обмежень, уведених у відповідь на поширення вірусу в Україні

Галузь	Частка сектору у ВВП	Частка сектору в зайнятості	Частка сектору в податках	Частка малого бізнесу в ДВ
Готельно-ресторанний бізнес	-82%	-64%	-82%	60%
Промисловість	-48%	-19%	-48%	10%
Оптова та роздрібна торгівля	-31%	-24%	-31%	28%
Професійні та адміністративні послуги	-27%	-11%	-27%	46%
Вантажні та пасажирські перевезення	-24%	-19%	-24%	22%
Освіта та культура	-70%	-40%	-21%	<40%
Будівництво та операції з нерухомим майном	-13%	-10%	-13%	7%
Фінансова та страхова діяльність	-12%	-9%	-12%	26%
Сільське господарство	0%	0%	0%	46%
Державне управління та оборона	0%	0%	0%	n/a
Інформація та телекомунікації	-1%	-2%	-1%	<50%
Інші послуги	-5%	-17%	-5%	87%
Охорона здоров'я	+22%	+7%	+22%	<25%

Джерело: [6].

Структуру інноваційного потенціалу можна представити як сукупність трьох складових: ресурсної, внутрішньої та результативної. Ресурсна складова включає в себе ресурси суб'єкта господарської діяльності: матеріально-технічні, інформаційні, фінансові, людські. Внутрішня складова відображає його структурно-інституційний склад, політику керівництва, функціональні підходи до управління. Третя складова потенціалу відображає фактичні результати його реалізації [8].

Зазначені елементи знайшли своє відображення у Global Innovation Index (GII) – глобальному інноваційному індексі, що оцінює інноваційний потенціал, технологічну та інноваційну конкурентоспроможність національних економік. За даними дослідження GII, у 2020 р. Україна посіла 45 позицію за рейтингом інноваційності економіки серед 131 країни, піднявшись порівняно з попереднім роком на дві позиції [9].

Уперше термін «інновація» було використано наприкінці 30-х років минулого століття, коли під інновацією розуміли зміни для впровадження та використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих, транспортних засобів, ринків і форм організації в промисловості. Відтоді в науковій літературі з'явилася безліч визначень цієї дефініції, кожне з яких розкриває ту суть, яку несло слово «інновація» в певний час.

Більшість інновацій в Україні виникає в тих галузях господарства, які мають відповідне фінансування (наприклад, авіабудування, озброєння та агропромисловий комплекс). Але останніми роками глобалізація та науково-технічний прогрес посилюють конкуренцію та відкрили нові ринки, які надають можливості для інноваційного розвитку товарів і послуг, зокрема у сфері туризму.

Індустрія туризму завжди була та залишається ініціатором в освоєнні і впровадженні нових технологій, проте в умовах кризового сьогодення для більш комфортного, швидкого та якісного обслуговування людей у туристичному бізнесі

потрібне ще інтенсивніше посилення інноваційних процесів.

Слід підкреслити, ще до виникнення коронавірусної загрози державна інноваційна політика України визначала туристичну галузь як перспективний сектор економіки з потужним потенціалом розвитку експорту інноваційних товарів і послуг з високою доданою вартістю. Про це зазначено в Експортній стратегії України на 2017-2021 роки – чинному рамковому документі, в якому сформульовані засади розвитку експорту товарів (послуг, робіт) з України [10]. Зараз у процесі створення знаходиться Стратегія розвитку високотехнологічних галузей промисловості до 2025 року [11], яка має на меті формування нової моделі економічного розвитку – інноваційної економіки, підвищення технологічності, зростання конкурентоспроможності та підвищення ефективності сьогоденного виробництва. Стратегія розвитку високотехнологічних галузей промисловості виокремлює 10 головних і перспективних напрямів економіки, до яких належить і туризм.

Інновації в туризмі – це нововведення, які супроводжуються таким: відновленням і розвитком духовних і фізичних сил туристів; якісно новими змінами турпродукту; підвищенням ефективності функціонування інфраструктури туризму; зростанням ефективності управління стійким функціонуванням і розвитком туристичного бізнесу в країні; підвищенням ефективності процесів формування, позиціонування та споживання туристичних послуг; прогресивними змінами факторів виробництва (наприклад, скорочення терміну транспортування через впровадження нових швидкісних видів транспорту, покращення умов праці працівників туристичної індустрії, запровадження нових прогресивних методів (механізмів) перетворення факторів виробництва на послуги та ін.); підвищенням іміджу та конкурентоздатності підприємств туристичної індустрії [12].

Питання загальної класифікації інновацій у галузі туризму підіймається науковцями та міжнародними організаціями у багатьох сучасних дослідженнях, проте досі залишається дискусійним. Аналіз літератури з питань інновацій у туризмі вказує на існування різних поглядів науковців щодо класифікації інновацій. Найбільш зручною і такою,

що відповідає сучасним умовам, слід, на нашу думку, вважати класифікацію, запропоновану О. Яковенко [13]. Відповідно до неї, всі види інновації у сфері туризму поділяються на три основні групи: продуктивні, технологічні, управлінські (рис. 1).

Група продуктивних інновацій	Група технологічних інновацій	Група управлінських інновацій
<ul style="list-style-type: none"> розробка нових, раніше невідомих на ринку турів; залучення до туристського процесу нових видів ресурсів або створення ресурсів з наперед заданими властивостями і новою цільовою функцією; освоєння нових сегментів туристичного ринку; створення нових туристично-рекреаційних територій 	<ul style="list-style-type: none"> розробка нових видів матеріально-технічного забезпечення туристського обслуговування, що підвищують якість послуг; впровадження комп'ютерних (інформаційних) технологій в систему бронювання та резервування готелів, авіаквитків; екологізація технологій обслуговування туристів; ноу-хау в системі транспортного обслуговування туристів 	<ul style="list-style-type: none"> нові методи реалізації маркетингового циклу в туризмі; нові методи управління персоналом турфірми; обґрунтування оптимізації функціонально-ієрархічної і територіальної структури підприємств корпоративного типу; обґрунтування нових форм і методів контролю над діяльністю суб'єктів туристсько-рекреаційної діяльності; геоінформаційне забезпечення регіонального управління туризмом

Рис. 1. Класифікації інновацій у галузі туризму

Джерело [13].

Зазначені види інновацій тісно взаємопов'язані та перегіають одна в одну. Наприклад, розроблення нових турів (продуктивні інновації) також може бути наслідком оптимізації міжгалузевих управлінських структур – туристично-рекреаційних кластерів (управлінські інновації). Інноваційний напрям туризму, що останнім часом активно розвивається та набуває популярності, а саме фототуризм, є прикладом продуктивних інновацій, орієнтованих на реалізацію концепції екологічно відповідального туризму через низький рівень впливу на навколишнє середовище.

Слід зазначити, що фототуризм, з огляду на необхідність дотримання соціального дистанціювання під час пандемії COVID-19, може стати вдалим інноваційним рішенням для відродження туристичної діяльності, оскільки за специфікою планування та організації передбачає перебування малокомплектних груп туристів у мальовничих кутках природи, що знаходяться у віддалені від популярних екскурсійних місць.

Іншими прикладами продуктивних інновацій, які привертають увагу споживачів туристичних послуг в умовах коронавірусних обмежень, є практики staycation (короткі вилазки на невеликі відстані, які дозволяють ненадовго змінити обстановку та розв'язатися) та workation (суміщення роботи з відпусткою) [14].

В умовах інтенсивного розвитку науково-технічного прогресу та активізації процесів діджиталізації майже всіх видів економічної діяльності особлива увага приділяється впровадженню в туристичній галузі технологічних інновацій, що стало причиною появи таких нових понять, як «електронний туризм» (ETravel), «віртуальний туризм», «туристські інформаційні системи» тощо. Особливої популярності в часи коронавірусної пандемії набув такий вид технологічних інновацій, як віртуальний туризм. Він представляє собою «діяльність індивіда, що дозволяє за допомогою використання сучасної комп'ютерної техніки й комунікаційних мереж створити й одержати максимально реалістичну сенсуальну інформацію про бажану дестинацію із числа реально існуючих без фактичного переміщення в неї» [15], здійснити подорож без фізичного перебування у віддаленому, але реально існуючому місці.

Тотальне закриття курортів і закладів культури, зокрема музеїв, галерей, театрів, сприяло їх переходу на віртуальні тури, відеоблоги в соціальних мережах та освітній контент. Музеї світу та України вдало дистанційно поширюють свої цифровізовані колекції і виставляють їх у загальний доступ онлайн, проводять віртуальні екскурсії по галереях, беруть участь в онлайн-флешмобах тощо. У квітні-травні 2020 р. Міжнародною радою музеїв (ICOM) спільно

з ЮНЕСКО проводилося широкомасштабне опитування серед музейних працівників, зокрема щодо тенденції роботи музеїв під час карантину та заходів, які були вжиті у відповідь на пандемію. Результати цього опитування засвідчили, що впродовж карантину багато музеїв посилили свою цифрову діяльність. Але майже половина респондентів відповіли, що їхні музеї вже були присутні в соціальних мережах або викладали ще перед карантинном свої колекції онлайн для загального доступу. Діяльність, пов'язана з діджиталізацією, як показало опитування, збільшилась щонайменше на 15%, а присутність у соціальних мережах зросла вдвічі для більш ніж половини музеїв [16].

У червні 2020 р. віртуальні тури були організовані спільними зусиллями компаній Eсо Conscіous Japan (Японія) та SaimaLife (Фінляндія). Вони розробили для туристів з Японії двогодинний тур до регіону Савонлінна на сході Фінляндії по відеозв'язку вартістю 20 євро [17].

Світова тенденція не обійшла стороною Україну, де віртуальний туризм наразі набирає обертів. Досить доступною для різних категорій населення є можливість здійснити віртуальний тур українськими музеями просто неба за допомогою ресурсу museums.authenticukraine.com.ua або відвідати онлайн-експозиції музеїв у межах проекту «Україна Incognita». Для тих, хто бажає віртуально подорожувати Україною, туристичний портал discover.ua пропонує багато цікавих фото – та відеоматеріалів, фототурів по визначних місцях країни.

Крім технологічних інновацій на основі діджиталізації, які спрямовані на отримання відповідних вражень, у туристичній галузі стали застосовуватися новації, що мають забезпечувати безпеку туристів. Наприклад, у Китаї та Росії впроваджена система «кодів здоров'я», в якій використовуються популярні додатки для смартфонів і QR-коди. Завдяки цьому механізму, який дозволяє виявляти носія COVID-19 та відстежувати його геолокацію протягом 14 днів, вдалось суттєво збільшити обсяги внутрішніх поїздок і у такий спосіб підтримати тревел-індустрію країн [18].

Під час пандемії ринок туристичних послуг збагатився низкою управлінських інновацій, орієнтованих на підтримку внутрішнього та регіонального туризму. Наприклад, за програмою «Туристичний кешбек» для туристів, які вирішили провести відпустку на території країни, з бюджету РФ виділено 15 млрд рублів для компенсації до 20% витрат за відпочинок тривалістю від двох ночей [19]. Цей інноваційний інструмент стимулює мешканців країни подорожувати та відпочивати не виїжджаючи закордон, дозволяє збільшити попит на товари та послуги в умовах обмежених фінансових ресурсів, підтримати внутрішній туризм і позитивно вплинути на платіжний баланс держави. Іншу інновацію застосували в Коста-Ріці, де всі свята 2020 і 2021 рр.

перенесено на понеділок, щоб у календарі було більше довгих вихідних, які можна використовувати для подорожей країною. Для відновлення сфери туризму в деяких країнах планується впровадити інновації технологічно-управлінського характеру: ввести паспорти імунітету (паспорти здоров'я), запровадити сертифікати безпеки від COVID-19 для готелів і курортів, а також паспорти безпеки установ для їх відвідування [20].

Висновки. Донедавна туристична галузь в Україні активно розвивалася, про що свідчать світові рейтинги за 2019 р. Проте з настанням 2020 р., який увійде в історію як рік пандемії коронавірусу COVID-19, позитивні тренди розвитку індустрії туризму кардинально змінилися як у всьому світі, так і в Україні. Масштаб світової кризи, яку запустила пандемія, важко прогнозувати через низку факторів, зокрема через невизначеність її тривалості. За оновленим прогнозом МВФ, у 2020 р. світовий ВВП скоротиться на 4,9%, а в Україні падіння ВВП очікується до 8,2%. Збитки українського туристичного сектору від карантину оцінюються в 1,5 млрд дол. США.

Однак пандемічна криза може також розглядатися як новий поштовх для інноваційного розвитку, зокрема тревел-індустрії. Аналіз сучасного світового досвіду реалізації інновацій у сфері туризму свідчить, що всі продуктові, технологічні та управлінські інновації, які з'явилися та набули поширення в умовах коронавірусної пандемії, орієнтовані на підтримку внутрішнього та регіонального туризму та дотримання вимог безпечного надання туристичних послуг. Отже, інновації, спрямовані на формування пропозиції відпочинку в межах країни та радіальних подорожей, а також діджиталізація всіх видів туристичного сервісу відповідають новим умовам існування туристичного ринку та мають стати драйверами відновлення вітчизняної туристичної галузі на найближчу перспективу.

Список використаних джерел

1. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. *World Economic Forum*: Website. URL: https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019?fbclid=IwAR1NtE2-eqb10apiRd3Eeq2TgVN76cOe3XrDcZ7wpgtUxkMFQ1_FYApYXb4
2. Economic forecasts have turned upside down: the world economy will begin to contract sharply this year. *UN News*: Website. 2020. URL: <https://news.un.org/en/story/2020/04/1375882>
3. Коваль О. Які галузі світової економіки найбільше постраждали від COVID-19. *ZN, UA*: сайт. 25.07.2020. URL: https://zn.ua/ukr/foreign_economics/biznes-plan-dlja-pandemiji.html
4. МКІП готує пропозицію до уряду про режим фінансової компенсації для сфери культури, креативних індустрій та туризму. *Урядовий портал*: сайт. 11.11.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-gotuye-propoziciyu->

do-uryadu-pro-rezhim-finansovoyi-kompensatsiyi-dlya-sferi-kulturi-kreativnih-industrij-ta-turizmu

5. Думська О. Як коронавірус вплинув на туризм в Україні та світі. *Радіо Свобода*: сайт. 27.01.2021. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/tourism-after-coronavirus/30586049.html>

6. Програма стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19: «Економічне відновлення». 2020. 88 с. *Кабінет Міністрів України*: сайт. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/Prezentacii/Programa%20Ekonomichne%20stymyluvannia/progr-covid19-analytics.pdf>

7. Churchill W. The World Crisis: 1918-1928. The aftermath. Vol. 4. 1929.

8. Матросова В. О. Сутність та складові інноваційного потенціалу як основа управління інноваційною діяльністю. *Економіка транспортного комплексу*: зб. наук. пр. 2011. № 17. С. 27-36.

9. *Global Innovation Index 2020. Who Will Finance Innovation?* / Eds.: S. Dutta, B. Lanvin, S. Wunsch-Vincent. Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization, 2020. 448 p. URL:

https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf

10. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1017-р. *Законодавство України*: сайт. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text>

11. Про схвалення Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України. *LigaZakon*: сайт. 2016. URL:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT2490.html

12. Гарбера О. Є. Основні теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності в туристичному господарстві України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 23. С. 29-31.

13. Яковенко В. Е. Сущность и типы инноваций в сфере туризма. *Современные проблемы сервиса и туризма*. 2014. № 2(12). С. 102-105.

14. Кувырко М. Коронавирус вызвал расцвет путешествий внутри России. *Взгляд*: сайт. 30.12.2020. URL: <https://vz.ru/economy/2020/12/30/1077917.html>

15. Горбенко В. О. Развитие виртуального туризма – перспективный напрямок туристичної індустрії. *Інформатика та інформаційні технології*: матеріали студентської наукової конференції. Одеса: ОНЕУ, 2016. С. 44-47.

16. Андрощук Г. COVID-19 і музеї: економічний вплив, цифровізація, комунікація, безпека. *Юридична Газета*: сайт. 22.06.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/covid19-i-muzeyi-ekonomichniy-vpliv-cifrovizaciya-komunikaciya-bezpeka.html>

17. Finland joins other Nordic countries in virtual tourism due to pandemic. *The Barents Observer*: Website.

28.05.2020.

URL: <https://thebarentsobserver.com/en/travel/2020/05/finland-joins-other-nordic-countries-virtual-tourism-due-pandemic>

18. Кромочкин А. Как пандемия изменила туризм и что нас ждет в 2021 году. *РБК Тренды*: сайт. 2020. URL:

<https://trends.rbc.ru/trends/social/cmrm/5fdca8079a794710499353c8>

19. Второй этап кэшбека за туры по России: возврат 20% от стоимости тура или проживания в отеле. *Самокатус*: сайт. 15.10.2020. URL: <https://samokatus.ru/cashback-za-tury-po-rossii>

20. Пешкова Г. Паспорти здоров'я та сертифікати безпеки. Як епідемія коронавірусу змінить український туризм. *112.ua*: сайт. 13.05.2020. URL: <https://ua.112.ua/statji/pasporty-zdorovia-ta-sertyfikaty-bezpeky-yak-epidemiia-koronavirusu-zminyt-ukrainskyi-turyzm-535865.html>

References

1. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019 (2019). *World Economic Forum*: Website. Retrieved from [https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019?fbclid=IwAR1NtE2-](https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019?fbclid=IwAR1NtE2-eqb10apiRd3Eqo2TgVN76cOe3XrDcZ7wpgtUxkmFQ1_FYApYXb4)

[eqb10apiRd3Eqo2TgVN76cOe3XrDcZ7wpgtUxkmFQ1_FYApYXb4](https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019?fbclid=IwAR1NtE2-eqb10apiRd3Eqo2TgVN76cOe3XrDcZ7wpgtUxkmFQ1_FYApYXb4)

2. Economic forecasts have turned upside down: the world economy will begin to contract sharply this year (2020). *UN News*: Website. Retrieved from <https://news.un.org/en/story/2020/04/1375882>

3. Koval, O. Yaki haluzi svitovoyi ekonomiky naybil'she postrazhdaly vid COVID-19 [Which sectors of the world economy have suffered the most from COVID-19] (2020, Jul 25). *ZN, UA*: Website. Retrieved from https://zn.ua/ukr/foreign_economics/biznes-plan-dlja-pandemiji.html [in Ukrainian].

4. MKIP hotuye propozytsiyu do uryadu pro rezhym finansovoyi kompensatsiyi dlya sfery kul'tury, kreatyvnykh industriy ta turyzmu [MCIP is preparing a proposal to the government on the regime of financial compensation for culture, creative industries and tourism] (2020, Nov 11). *Government portal*: Website. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-gotuye-propoziciyu-do-uryadu-pro-rezhim-finansovoyi-kompensatsiyi-dlya-sferi-kulturi-kreativnih-industrij-ta-turizmu> [in Ukrainian].

5. Dumska, O. (2021, Jan 27). Yak koronavirus vplynuv na turyzm v Ukrayini ta sviti [How the coronavirus has affected tourism in Ukraine and the world]. *Radio Svoboda*: Website. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/tourism-after-coronavirus/30586049.html> [in Ukrainian].

6. Prohrama stymulyuvannya ekonomiky dlya podolannya naslidkiv COVID-19: «Ekonomichne vidnovlennya» [COVID-19 Economic Stimulus Program: Economic Recovery] (2020). *Cabinet of Ministers of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/Prezentacii/Programa%20Ekonomichne%20stymyluvannia/progr-covid19-analytics.pdf> [in Ukrainian].

7. Churchill, W. (1929). *The World Crisis: 1918-1928. The aftermath*. Vol. 4.
8. Matrosova, V. O. (2011). Sutnist' ta skladovi innovatsiynoho potentsialu yak osnova upravlinnya innovatsiynoyu diyal'nistyu [The essence and components of innovation potential as a basis for innovation management]. In *Ekonomika transportnoho kompleksu [Economics of the transport complex]*: Vol. 17 (pp. 27-36). [in Ukrainian].
9. Dutta, S., Lanvin, B., & Wunsch-Vincent, S. (Eds.). *Global Innovation Index 2020. Who Will Finance Innovation?* (2020). Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
10. Pro skhvalennya Eksportnoyi stratehiyi Ukrayiny («dorozhn'oyi karty» stratehichnoho rozvytku torhivli) na 2017-2021 roky [On approval of the Export Strategy of Ukraine («road map» of strategic trade development) for 2017-2021] (2017). Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, adopted on 2017, Dec 27, 1017-r. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
11. Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku vysokotekhnolohichnykh haluzey do 2025 roku ta zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiyi [On approval of the Strategy for the development of high-tech industries until 2025 and approval of the action plan for its implementation]. A draft order of the Cabinet of Ministers of Ukraine. *LigaZakon*: Website. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT2490.html [in Ukrainian].
12. Harbera, O. Ye. (2009). Osnovni teoretychni ta praktychni aspekty innovatsiynoyi diyal'nosti v turystychnomu hospodarstvi Ukrayiny [The main theoretical and practical aspects of innovation in the tourism industry of Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 23, 29-31. [in Ukrainian].
13. Yakovenko, V. Ye. (2014). Sushchnost' i typy innovatsiy v sfere turizma [The essence and types of innovation in tourism]. *Sovremennyye problemy servisa i turizma – Modern problems of service and tourism*, 2(12), 102-105. [in Russian].
14. Kuvyrko, M. (2020, Dec 30). Koronavirus vyzval rastsvet puteshestviy vnutri Rossii [Coronavirus has sparked a flourishing of travel within Russia]. *Vz.Ru*: Website. Retrieved from <https://vz.ru/economy/2020/12/30/1077917.html> [in Russian].
15. Horbenko, V. O. (2016). Rozvytok virtual'noho turyzmu – perspektyvnyy napryamok turystychnoyi industriyi [The development of virtual tourism is a promising area of the tourism industry]. In *Informatyka ta informatsiyni tekhnolohiyi [Informatics and Information Technology]*: Proceedings of the student scientific conference (pp. 44-47). Odesa: ONEU. [in Ukrainian].
16. Androshchuk, H. (2020, Jun 22). COVID-19 i muzeyi: ekonomichnyy vplyv, tsyfrovizatsiya, komunikatsiya, bezpeka [COVID-19 and museums: economic impact, digitalization, communication, security]. *Legal Gazette*: Website. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/covid19-i-muzeyi-ekonomichniy-vplyv-cifrovizatsiya-komunikatsiya-bezpeka.html> [in Ukrainian].
17. Finland joins other Nordic countries in virtual tourism due to pandemic (2020, May 28). *The Barents Observer*: Website. Retrieved from <https://thebarentsobserver.com/en/travel/2020/05/finland-joins-other-nordic-countries-virtual-tourism-due-pandemic>
18. Kromochkin, A. (2020). Kak pandemiya izmenila turizm i chto nas zhdet v 2021 godu [How the pandemic changed tourism and what awaits us in 2021]. *RBK Trends*: Website. Retrieved from <https://trends.rbc.ru/trends/social/cmrm/5fdca8079a794710499353c8> [in Russian].
19. Vtoroy etap keshbeka za tury po Rossii: vozvrat 20% ot stoimosti tura ili prozhivaniya v otele [The second stage of cashback for tours in Russia: 20% refund of the cost of the tour or hotel stay] (2020, Oct 15). *Samokatus*: Website. Retrieved from <https://samokatus.ru/cashback-za-tury-po-rossii> [in Russian].
20. Pyeshkova, A. (2020, May 13). Pasporthy zdorov'ya ta sertyfikaty bezpeky. Yak epidemiya koronavirusu zminyt' ukrayins'kyy turizm [Health passports and safety certificates. How the coronavirus epidemic will change Ukrainian tourism]. *112.ua*: Website. Retrieved from <https://ua.112.ua/statji/pasporthy-zdorovia-ta-sertyfikaty-bezpeky-yak-epidemiya-koronavirusu-zminyt-ukrainskyi-turizm-535865.html> [in Ukrainian].

Надійшло 05.11.2020 р.